DOI: [10.32702/2307-2105-2020.6.57](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.6.57)

УДК 332.1

*I. В. Лецук,
к. е. н., науковий співробітник відділу просторового розвитку,
ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долішнього НАН України»
ORCID ID: 0000-0002-3860-0728*

ЦЕНТР-ПЕРИФЕРІЯ: ДЕТЕРМІНАЦІЯ СФЕР ВЗАЄМОДІЇ ОБЛАСНОГО ЦЕНТРУ ТА РАЙОНІВ ОБЛАСТІ

*I. Leshchukh
PhD in Economics, Researcher of the Department of spatial development,
State institution «Institute of Regional Research named after M.I. Dolishniy of the NAS of Ukraine»*

CENTER-PERIPHERY: DETERMINATION OF THE SPHERE OF INTERACTION OF THE REGIONAL CENTER AND DISTRICTS OF THE REGION

У статті детерміновано сфери взаємодії у системі «центр – периферія» на рівні «обласний центр – територія області». Виділено три ключові сфери взаємодії: обласний центр (ядро) ↔ приміська зона; обласний центр (ядро) ↔ напівпериферійні райони; обласний центр (ядро) ↔ периферійні райони. Встановлено: 1) чи не найцільнішими взаємовпливами характеризуються обласний центр, як ядро соціально-економічного розвитку регіону, та його приміська зона; 2) напівпериферійні та периферійні райони області в міру їх віддаленості від міста-обласного центра характеризуються деяким зниженням рівня соціально-економічного розвитку, порівняно із «ядром» чи приміською зоною; 3) важливими суспільними організаціями у системі «центр – периферія» на рівні «обласний центр – територія області» є міста обласного значення, які характеризуються вищою абсорбційною здатністю до сприйняття позитивних імпульсів розвитку, генерованих обласним центром. Фактично, вони є «місцевими» осередками конкурентоспроможності, споживання та конвергенції.

The article determines the spheres of interaction in the system "center - periphery" at the level of "regional center - the territory of the region". There are three key areas of interaction: regional center (core) ↔ suburban area (If the core has clear geographical / spatial boundaries, then for the suburban area they are quite conditional. This type of interaction is characterized by close interactions between the development of the respective territories, and clear causal relationships are difficult to establish); regional center (core) ↔ semi-peripheral districts (the latter are characterized by the conditionality of geographical / spatial boundaries. Along with the rather strong influence of the "core" on the periphery, "local growth points" (in particular, cities of regional significance) also have a considerable influence on the development of the latter. Semi-peripheral areas affect the "core" less intensely compared to the suburban area); regional center (core) ↔ peripheral areas (the impact of the "core" on the periphery is slightly lower than on the suburban area and semi-periphery. Higher levels of influence and a stimulating role in the development of peripheral areas are played by "local growth points", which are usually cities of regional importance. Peripheral areas affect the "core" less intensely compared to the suburban area and semi-peripheral areas).

It is established: 1) the regional center, as the core of social and economic development of the region, and its suburban zone are characterized by closer mutual influences; 2) semi-peripheral and peripheral areas of the region as they are remote from the city-regional center are characterized by a slight decrease in the level of socio-economic development, compared with the "core" or suburban area; 3) important public organizations in the system "center - periphery" at the level of "regional center - territory of the region" are cities of regional importance, which are characterized by higher absorption capacity to perceive the positive impulses of development generated by the regional center. In fact, they are "local" centers of competitiveness, consumption and convergence.

Ключові слова: обласний центр; периферія; напівпериферія; полюс росту; приміська зона; регіональний розвиток; децентралізація; місто обласного значення.

Key words: regional center; periphery; semi-periphery; growth pole; suburban area; regional development; decentralization; city of regional significance.

Постановка проблеми. Проблематика регіональних диспропорцій та співвідношень «центр – периферія» привернула увагу науковців ще на початку ХХ ст. та до сьогодні залишається актуальною. Зокрема, важливим та актуальним завданням з огляду на об'єктивність процесів децентралізації, урбанізації та метрополізації є встановлення вектора впливу та інтенсивності взаємодій у системі «центр – периферія» на рівні «обласний центр – райони області». Це дозволить врегулювати взаємовідносини між «ядром» (обласним центром), його приміською зоною, напівпериферійними та периферійними районами, прийняти відповідні управлінські рішення задля активізації стимулюючої ролі обласного центру як «точки росту» і продуцента інноваційних трансформацій в просторовому аспекті через наявний фінансово-економічний, людський, науково-освітній, транспортний, інфраструктурний тощо потенціали.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Взаємозв'язки у системі «центр-периферія» здебільшого досліджуються науковцями-географами (зокрема, М. Дністрянським [1], К. Коломійцем [2], І. Пилипенко [3]). Проте, останніми роками активізувалися й юридичні [4] та економічні [5-7] дослідження у зазначеній царині.

На фоні макроекономічних дисбалансів розвитку України, високої концентрації капіталу у містах-обласних центрах країни чимала кількість напівпериферійних і периферійних районів (відносно обласних центрів) потребує підтримки, спрямованої на вирівнювання їх соціально-економічного розвитку, впровадження механізму сприяння активізації їх господарської діяльності. А вибір та реалізація зазначених заходів потребує відповідного теоретико-методологічного забезпечення.

Мета статті полягає у визначенні сфер взаємодії обласного центру та районів області у системі «центр-периферія».

Виклад основного матеріалу дослідження. Обласні центри – це потужні ядра для навколишньої території (області), які одночасно і концентрують, і генерують масштабні фінансово-економічні, соціокультурні, матеріальні, людські¹, інформаційні та ін. потоки. Будучи фактично найбільшими містами України в контексті як територіальному, так і за щільністю населення, вони виступають місцем перерозподілу та акумулювання прибутку, проживання найбільш заможної частини населення регіону, полюсом влади, багатства, а відтак, і надспоживання.

Виступаючи каркасними елементами територіальної організації суспільства, обласні центри з одного боку «висмоктують» ресурси прилеглої території (районів області), поглиблюючи соціально-територіальну сегрегацію, а з іншого – залучають ці території до процесів модернізації та ринкових обмінів, стимулюючи реновацію периферії, інтегруючи локальні господарські комплекси і системи розселення.

Функціонуючи та взаємодіючи між собою, обласний центр та райони області утворюють широкий спектр зв'язків, зокрема, організаційно-управлінські, економічні, трудові, інфраструктурні, виробничі, інформаційно-маркетингові, сільськогосподарські, культурно-побутові, туристично-рекреаційні. При цьому, чи не найщільнішими взаємовпливами характеризуються обласний центр, як ядро соціально-економічного розвитку регіону, та його **приміська зона**². У науковій полеміці відсутнє єдине загальноприйняте визначення вказаної дефініції, а також критеріїв за якими визначають приналежність певних населених пунктів до приміської зони. Зокрема, приміською зоною називають:

—територію навколо міського центру, функціонально пов'язану з ним щодо постачання товарами та послугами, забезпечення зайнятості [8];

—багатофункціональну соціально-економічну систему, яка складається з адміністративних районів, прилеглих до центрального поселення, господарська діяльність яких спрямована на обслуговування та забезпечення потреб міста [9];

¹ Наприклад, за даними Головного управління статистики у Львівській області у 2019 р. щільність населення у м. Львові становила 4420 осіб на 1 км², тоді як в середньому у Львівській області – 116 осіб на 1 км².

² Тут і далі мається на увазі приміська зона відносно міста-обласного центра.

—територію, розташовану за межею міста, яка є резервом для розвитку міста, місцем розташування і будівництва споруд, необхідних для нормального його функціонування, організації відпочинку населення, поліпшення якості довкілля відповідно до містобудівних та інших спеціальних вимог [10];

—територію, що оточує місто, яка є його невід'ємною частиною, знаходиться з ним в тісних функціональних, культурно-побутових та інших взаємозв'язках, складається із територій сільських (рідше міських) населених пунктів та земель сільсько- та лісгосподарського призначення, має різностороннє господарське значення та виконує оздоровчі функції для міського населення [11].

Приміська зона, з одного боку, формується під впливом «ядра», а з іншого – намагається якнайповніше використати його потенціал для задоволення своїх різноманітних та постійно зростаючих потреб. Відтак, напрям розвитку приміської зони безпосередньо залежить від розвитку великого міста.

Разом з тим, сьогодні спостерігається тенденція до надання переваги жителями великого міста проживанню за його межами в так званих передмістях, тобто в прилеглих до «ядра» населених пунктах. Це зумовлює активізацію розвитку передмість (насамперед, демографічного) у порівнянні з центральним містом. Адже інтенсивне переселення міських жителів в приміську зону на тлі обмежених земельних ресурсів великого міста у підсумку зумовлюють перенесення туди промислових, соціальних та інших об'єктів функціонального призначення.

Межі приміської зони визначаються у залежності від затраченого часу та відстані від неї до міста-ядра. Разом з тим, І. Фомін [12] виділяє межі зони впливу міста-ядра радіусом міжпоселенських зв'язків: трудових 15-60 км., культурно-побутових та рекреаційних – до 80 км. Ю. Волошина [11] пропонує встановлювати межі приміської зони для міст обласного та районного значення (окрім міст-мільйонників) поділивши її на три рівні притягання до головного міста: перший рівень до 5 км.; другий рівень від 5 до 15 км. та третій – більше 15 км. На думку автора, у залежності від рівня розташування приміської зони встановлюється й взаємозв'язок між містом та зоною впливу міста. Тобто перший рівень має тісніші та глибші взаємозв'язки ніж третій.

Напівпериферійні та периферійні райони області в міру їх віддаленості від міста-обласного центра характеризуються деяким зниженням рівня соціально-економічного розвитку, порівняно із «ядром» чи приміською зоною. Важливими суспільними організаціями на зазначених рівнях є **міста обласного значення**. Їх окреме виділення вважаємо необхідним з огляду на більшу концентрацію тут умов і ресурсів розвитку, транспортно-комунікаційних коридорів та мереж, інтелектуального капіталу тощо, порівняно з іншими напівпериферійними та периферійними територіями. Крім того, міста обласного значення характеризуються вищою абсорбційною здатністю до сприйняття позитивних імпульсів розвитку, генерованих обласним центром. Таким чином, названі вище суспільні системи фактично є «місцевими» осередками конкурентоспроможності, споживання та конвергенції.

Отже, резюмуючи вище сказане, вважаємо, що у системі «центр – периферія» на рівні «обласний центр – територія області» можна простежити три ключові сфери взаємодій (рис. 1):

1) обласний центр (ядро) ↔ приміська зона. При цьому, якщо ядро має чіткі географічні/просторові межі, то для приміської зони вони доволі умовні (на рис. 1 відповідно позначено прямою та кривою лінією). Даний тип взаємодій характеризується щільними взаємовпливами між розвитком відповідних територій, при цьому чіткі причинно-наслідкові взаємозв'язки встановити важко;

2) обласний центр (ядро) ↔ напівпериферійні райони. При цьому, останні характеризуються умовністю географічних/просторових меж (на рис. 1 позначено кривою лінією). Поряд із достатньо сильним впливом «ядра» на напівпериферію, чималий вплив на розвиток останньої чинять і «місцеві точки росту» (зокрема, міста обласного значення). Напівпериферійні райони впливають на «ядро» менш інтенсивно, порівняно із приміською зоною;

3) обласний центр (ядро) ↔ периферійні райони. Вплив «ядра» на периферію дещо нижчий, ніж на приміську зону та напівпериферію. Вищий рівень впливу та стимулюючу роль у розвитку периферійних районів відіграють «місцеві точки росту», якими, як правило, є міста обласного значення. Периферійні райони впливають на «ядро» менш інтенсивно, порівняно із приміською зоною та напівпериферійними районами.

Рис. 1. Сфери взаємодій у системі «центр – периферія» на рівні «обласний центр – територія області»*
*складено автором

Висновки. Разом із позитивними екстерналіями, які отримують адміністративні одиниці області від розвитку обласного центра, у системі «центр – периферія» існує загроза підвищення рівня концентрації ресурсів і потенціалу у великому місті з одночасним прискоренням процесу деградації регіональної соціально-економічної системи внаслідок «висмоктування» містом ресурсів області. Тобто існує загроза поглиблення територіальних соціально-економічних диспропорцій внаслідок просторової експансії великих міст. Задля уникнення цього на поч. 2019 р. розпочався другий етап децентралізації, який має на меті проведення адміністративно-територіальної реформи (насамперед, на рівні районів), а також розширення повноважень та відповідальності органів самоврядування на рівні районів. За умови подальшого ефективного проведення децентралізації можливим є підвищення доступності та якості освітніх, медичних, культурних, адміністративних, комунальних і соціальних послуг на периферії, зростання її соціально-економічної конкурентоспроможності та фінансової незалежності.

Список літератури.

1. Дністрянський М. Периферійність соціального розвитку віддалених депресивних районів України як чинник електоральної активності населення. Вісник Львівського ун-ту. 2007. Вип. 34. С. 83-89.
2. Коломієць К. Модель «центр-периферія» в регіональному вимірі. Вісник ОНУ. Сер.: Географічні та геологічні науки. 2014. Т. 19, вип. 4. С. 176-187.
3. Пилипенко І. Історичні аспекти становлення та розвитку концепції «центр – периферія». Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту імені М. Коцюбинського. 2008. Вип. 1. С. 103-108.
4. Мельничук О. Периферія у сучасній Українській державі та її правове оформлення. Правова держава. 2015. Вип. 19. С. 24-29.
5. Мельник М., Лещух І., Синютка О. Вплив регіональної метрополії на структуризацію простору: центр-периферійний вимір. Соціально-економічні проблеми сучас. періоду України. 2013. Вип. 2(100). С. 46-60.
6. Козирєва О., Козирєва А. Дослідження підходів до визначення центр-периферійних відносин між регіонами України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2017. Вип. 13, част. 1. С. 124-129.

7. Гладкий О. Сучасні вітчизняні концепції регіональної економіки. Наукові записки Вінницького педуніверситету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. 2012. Вип. 24. С. 49-63.
8. Смолій В., Федорченко В., Цибух В. Енциклопедичний словник-довідник з туризму. К.: Видавничий Дім «Слово», 2006. 372 с.
9. Інститут демографії та соціальних досліджень. Стратегія демографічного розвитку на 2006-2015 роки. Демографія та соціальна економіка. Київ. 2006. №1. С. 3-22.
10. Попов В., Гетьман В. Екологічне право України: Підручник для студентів юрид. вищ. навч. закладів. Харків: Право, 2001. 478 с.
11. Волошина Ю. Теоретичні основи поняття приміська зона та її основні взаємозв'язки з містом. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2015/45.pdf
12. Фомін І.О. Основи теорії містобудування. К.: Наукова думка, 1997. 191 с.

References.

1. Dnistriansky, M. (2007), "Periodically confident that the real development of depressed areas of Ukraine as factors of electoral activity", Visnyk L'vivs'koho universytetu, Vol. 34, pp. 83-89.
2. Kolomiets, K. (2014), "Model "center-periphery" in the regional faith", Visnyk ONU. Ser.: Heohrafichni ta heolohichni nauky, vol. 19, no. 4, pp. 176-187.
3. Pilipenko I. (2008), "Historical aspects of the establishment and development of "center - periphery", Naukovi zapysky Vinnyts'koho derzhavnoho pedahahichnoho universytetu imeni M. Kotsyubyns'koho. vol. 1. pp. 103-108.
4. Melnychuk, O. (2015), "Periphery in the modern Ukrainian state and its legal design", Cons Pravova derzhava, Vol.19, pp. 24-29.
5. Melnyk, M. Leshchukh, I. and Sinyutka, O. (2013), "Influence of the regional metropolis on the structuring of space: central-peripheral dimension", Sotsial'no-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrayiny, Vol. 2 (100). pp. 46-60.
6. Kozyreva, O. and Kozyreva, A. (2017), "Research of approaches to the definition of center-peripheral relations between the regions of Ukraine", Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu, Vol. 13, no. 1, pp. 124-129.
7. Gladky, O. (2012), "Modern domestic concepts of regional economy", Naukovi zapysky Vinnyts'koho peduniversytetu imeni Mykhayla Kotsyubyns'koho. Seriya: Heohrafiya, Vol. 24, pp. 49-63.
8. Smoliiy, V. Fedorchenko, V. and Cibuh, V. (2006), Entsyklopedychnyj slovnyk-dovidnyk z turyzmu [Encyclopedic dictionary-reference book on tourism], Publishing House "Word", Kyiv, Ukraine.
9. Institute for Demography and Social Studies (2006), "Demographic development strategy for 2006-2015", Demography and social economy, Vol. 1, pp. 3-22.
10. Popov, V. and Hetman, V. (2001), Ekolohichne pravo Ukrainy: Pidruchnyk dlia studentiv iuryd. vysch. navch. zakladiv [Environmental law of Ukraine: A textbook for law students. higher textbook institutions], Pravo, Kharkiv, Ukraine.
11. Voloshin, Y. (2015), "Theoretical foundations of the concept of suburban area and its main relationships with the city", Efektyvna ekonomika, vol. 10, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2015/45.pdf (Accessed 20 May 2020).
12. Fomin, I. (1997), Osnovy teorii mistobuduvannia [Fundamentals of urban theory], Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 30.05.2020 р.